

Viite HE 189/2022 vp

Asia Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

Ihmisoikeuskeskus kiittää mahdollisuudesta lausua hallituksen esityksestä laiksi sukupuolen vahvistamisesta (nk. translaki) sosiaali- ja terveysvaliokunnalle. Lausunnossaan keskus tarkastelee sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksiä ihmisoikeusnäkökulmasta.

Yleistä sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä

Ihmisoikeuskeskus pitää välttämättömänä sitä, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimus poistetaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksistä. Euroopan ihmisoikeustuomistuin (EIT) on todennut lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen loukkaavan Euroopan ihmisoikeussopimusta (EIS).¹ Ihmisoikeuskeskus pitää tärkeänä ja kannatettavana myös ratkaisua sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ja mahdollisten lääketieteellisten selvitysten, tutkimusten ja hoitojen toisistaan erottamisesta. Lääketieteelliseen diagnoosiin perustuva sukupuolen vahvistaminen ei ole henkilön itsemääräämisoikeutta kunnioittava menettely.

Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä sitä, että sukupuolen vahvistaminen toteutuisi tulevaisuudessa ilmoitusmenettelynä, jonka edellytyksenä on henkilön oma selvitys siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen. Sääntelyratkaisu on henkilön itsemääräämisoikeutta kunnioittava. Hallituksen esityksessä todetaan, että sukupuoli-identiteetti on yksilöllinen ja henkilökohtainen kokemus, joka ei aina vastaa stereotyyppistä tai binääristä käsitystä sukupuolesta. Siten selvityksen sisällölle ei voida asettaa tarkempia vaatimuksia. Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä, että henkilön selvitykselle omasta sukupuolestaan ei aseteta tarkkoja vaatimuksia.

Hallituksen esityksessä ehdotetaan, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä olisi vastaisuudessakin se, että henkilö on täysi-ikäinen. Alaikäisen ei siten olisi mahdollista vahvistaa sukupuoltaan.

Koska täysi-ikäisyysedellytys rajaa kaikki lapset sukupuolen oikeudellisen

¹ A.P., Garçon ja Nicot vastaan Ranska (EIT 6.4.2017).

vahvistamisen ulkopuolelle, tulee erityistä huomiota kiinnittää lapsen oikeuksien toteutumiseen. Ihmisoikeuskeskus keskittyykin lausunnossaan tarkastelemaan täysi-ikäisyysedellytyksen vaikutuksia translasten- ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiselle. Keskukseen arvio on, että ehdoton täysi-ikäisyysedellytys ei ole kaikissa tapauksissa lapsen oikeuksien mukaista.

Täysi-ikäisyysedellytyksen suhde lapsen oikeuksiin

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artiklan mukaan lapsen etu tulee ottaa ensisijaisesti huomioon lapsia koskevassa toiminnassa. Lapsen etu muodostuu kaikista yleissopimuksessa määritellyistä oikeuksista, ja edun ensisijaisella huomioimisella on tarkoitus varmistaa kaikkien lapsen oikeuksien toteutuminen. Ensisijainen huomiointi tarkoittaa, että lapsen edulla ja oikeuksilla on erityinen painoarvo ratkaisuja tehtäessä. Lapsen etu on myös menettelyllinen oikeus, joka edellyttää, että lainvalmistelussa arvioidaan esitetyn lain vaikutuksia lapsiin ja heidän oikeuksiinsa.

Lapsen edulla ei lapsen oikeuksien komitean mukaan voi oikeuttaa lapsen ihmisarvon ja koskemattomuuden vastaisia toimia eikä "hyväksikäyttää" lapsen etua siten, että sillä perusteltaisiin syrjiviä käytäntöjä.² Lapsen edun arviointi edellyttää kaikkien lapsen oikeuksien sopimuksessa turvattujen oikeuksien toteutumisen arviointia.

Lapsen oikeuksien sopimuksen 8 artiklan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen oikeutta säilyttää identiteettinsä. Lapsen oikeuksien komitea on todennut, että sukupuoli on identiteettiin liittyvä piirre. Komitean mukaan kaikilla nuorilla on oikeus siihen, että hänen fyysistä ja psyykkistä koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä ja kehittyvää itsenäisyyttä kunnioitetaan.³ YK:n lapsen oikeuksien komitean entinen puheenjohtaja, professori Kirsten Sandberg on todennut, että oikeutta identiteettiin voidaan tulkita siten, että se takaa lapselle oikeuden korjattuun oikeudelliseen sukupuoleen.⁴

Sopimuksen 2 artikla sisältää syrjinnän kiellon, jonka lapsen oikeuksien komitea on todennut kattavan myös lapsen sukupuoli-identiteetin.⁵ Translasten ja -nuorten kohdalla mahdollinen syrjintätilanne voi muodostua sekä suhteessa muihin lapsiin ja nuoriin että suhteessa aikuisiin transihmisiin.⁶ Täysi-ikäisyyden edellytyksen hyväksyttävyyttä tarkasteltaessa erityisen tärkeänä voidaan syrjinnän kiellon näkökulmasta pitää sitä, onko alaikäisten transihmisten erilaiselle kohtelulle suhteessa aikuisiin hyväksyttävää syytä. Täysi-ikäisyysedellytyksellä tulee taten olla ihmisoikeuksien näkökulmasta hyväksyttävät ja selkeästi ilmaistut perusteet.

Sopimuksen 12 artiklan mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa itseään koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lakivalmistelun yhteydessä kuultiin myös translapsia ja -nuoria heidän näkemyksistään. Kyselyn

² Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 13; Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14.

³ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14; Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 20.

⁴ Reidar Schei Jessen ja Kirsten Sandberg, «Psykologisk og medisinsk behandling av barn og ungdom med kjønnsinkongruens – en fagetisk og menneskerettslig diskusjon» teoksessa *Frihet, likhet og mangfold* (Gyldendal Akademisk 2021).

⁵ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 15.

⁶ Sanna Koulu, "Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen" (2022).

vastaajista vain 6 % koki, ettei sukupuolimerkinnän virheellisyys vaikuttanut heidän elämäänsä lainkaan tai juurikaan. Sen sijaan 35,5 % vastaajista katsoi, että asia vaikutti vähän tai jonkin verran ja jopa puolet koki, että asia vaikutti melko tai todella paljon heidän elämäänsä. Vastaajat katsoivat, että sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen tulisi olla mahdollista 13–16-vuotiaista eteenpäin. Kerätyt näkemykset tulee ottaa huomioon.⁷

Sopimuksen 24 artiklan mukaan lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta. Lapsen oikeuksien komitea toteaa, että sateenkaarinuoret kohtaavat väkivaltaa, syrjintää ja kiusaamista ja jäävät ilman perheen ja yhteiskunnan tukea. Näihin kokemuksiin liittyy alhainen itsetunto, muita korkeampi masentuneisuus ja itsetuhoisuus sekä kodittomuus.⁸ Vastaavaa tietoa on saatavilla myös Suomesta: translapset ja -nuoret harkitsevat itsemurhaa keskimäärin 2–6 kertaa todennäköisemmin kuin cisukupuoliset lapset ja nuoret.⁹ YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumattoman asiantuntijan mukaan se, ettei lapsilla ole mahdollisuutta saada oikeudellista sukupuoltaan vahvistettua, lisää syrjinnän, hyväksikäytön, väkivallan ja vainon uhkaa.¹⁰

Tutkimustiedon valossa vaikuttaa siltä, että heikompi hyvinvointi ei johdu transsukupuolisuudesta itsessään vaan sukupuoliristiriidasta ja yllä kuvatuin tavoin tästä johtuvasta syrjinnästä. Väärä sukupuolimerkintä on omiaan vahvistamaan tätä sukupuoliristiriitaa. Onkin todennäköistä, että parhaimmillaan oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen yhdessä sosiaalisen transition ja lääketieteellisesti perustellun hoidon kanssa voivat parantaa merkittävästi lapsen tai nuoren hyvinvointia.¹¹

Lapsen oikeuksien yleissopimus on Suomea velvoittava ihmisoikeussopimus, jonka toteutumisen turvaaminen on valtion perustuslaillinen velvollisuus. Lapsen oikeuksien sopimuksen tarkastelun perusteella voidaan kuitenkin todeta, että täysi-ikäisyysedellytys ei ole lapsen oikeuksien mukainen edellytys. Lapsen oikeus identiteettiin, syrjimättömyyteen, terveyteen ja osallisuuteen puoltaa sitä, että alaikäisille annettaisiin tietyin edellytyksin mahdollisuus vahvistaa oikeudellinen sukupuolensa kehitystasonsa puitteissa.

Translain uudistuksessa säilytettäväksi suunniteltu täysi-ikäisyysedellytys on herättänyt myös lapsen oikeuksien komitean huomion. Lapsen oikeuksien komitea onkin lokakuussa 2022 pyytänyt Suomea täsmentämään, mitä toimenpiteitä Suomi tekee turvatakseen lapsen oikeuden saada sukupuoli-identiteettinsä oikeudellisesti vahvistetuksi ja varmistaakseen, että uusi translaki tulee kunnioittamaan translasten itsemääräämisoikeutta.¹²

Myös YK:n ihmisoikeuskomitea on ilmaissut Suomelle huolensa siitä, ettei translapsilla välttämättä tule translain uudistuksen jälkeenkään olemaan pääsyä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen prosessiin.¹³ Myös useat kansainväliset ja eurooppalaiset ihmisoikeustoimijat ovat suositelleet alaikäisen sukupuolen

⁷ HE 189/2022 vp.

⁸ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 20.

⁹ Ave Valojää 2021, "Tutkimuskatsaus Transnuoret ja itsemurha, Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus".

¹⁰ Victor Madrigal-Borloz 2018, "Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity" (A/73/152).

¹¹ Koulu 2022.

¹² Lapsen oikeuksien komitea, "List of issues in relation to the combined fifth and sixth periodic reports of Finland" kohta 3(f).

¹³ YK:n ihmisoikeuskomitea 2021, "Concluding observations on the seventh periodic report of Finland".

vahvistamisen mahdollistamista.¹⁴

Täysi-ikäisyysedellytyksen perusteet

Täysi-ikäisyysedellytyksen perusteita ja ihmisoikeuksienmukaisuutta on tarkasteltu myös translain valmistelun yhteydessä. Myös hallituksen esityksessä todetaan suoraan, että ehdotonta ikärajaa sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle ei voida pitää täysin sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa.

Hallituksen esityksessä todetaan, että täysi-ikäisyysedellytyksestä on sovittu hallitusohjelmassa, ja sen on katsottu olevan viime kädessä yhteiskunnallinen arvovalinta. Ihmisoikeuskeskuksen kanta on, että myös poliittiset päätökset tulisi pystyä perustelemaan perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta hyväksyttävällä tavalla. Translain uudistuksen yhteydessä lakiin ei tule jättää sellaisia edellytyksiä, jotka eivät edistä kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden, kuten lapsen oikeuksien, toteutumista.

Hallituksen esityksessä todetaan, että esitys ei muuta täysi-ikäisyysedellytyksen osalta oikeustilaa. Hallituksen esityksessä kuitenkin tunnistetaan toisessa yhteydessä, että voimassa olevan lain hallituksen esityksessä esitetyt perusteet täysi-ikäisyysedellytykselle menettävät osin merkityksensä lakiuudistuksen myötä. Täysi-ikäisyysedellytystä on alun perin perusteltu esimerkiksi sillä, että lääketieteellistä diagnoosia ei voida tehdä alaikäisille.¹⁵ Koska lääketieteellistä diagnoosia ei enää esityksen mukaan jatkossa tarvita oikeudellisen sukupuolen vahvistamiseksi, ovat siis perustelut täysi-ikäisyysedellytykselle osin vanhentuneet.

Alkuperäisessä hallituksessa täysi-ikäisyysedellytystä perusteltiin myös tahdon vakauden turvaamisella.¹⁶ Murrosiässä alkavat tai silloin pahenevat sukupuoliristiriidat ovat kuitenkin usein pitkäaikaisia, minkä lisäksi tutkimusten perusteella ei ilmene tahdon vakauden näkökulmasta erityisen selkeitä perusteita nimenomaan 18 vuoden ikärajalta.¹⁷

Vaikka täysi-ikäisyysedellytys itsessään ei muutu, ovat perusteet täysi-ikäisyysedellytykselle siten suurilta osin poistuneet. Koska perusteiksi lapsen oikeuksien kannalta ongelmalliselle täysi-ikäisyysedellytykselle on annettu uudessa esityksessä lähinnä yhteiskunnallinen arvovalinta, voidaan kysyä, onko perusoikeusrajoitukselle riittävän painavat ja hyväksyttävät perusteet.

Ihmisoikeuskeskuksen suositukset

Lakiesityksen valmistelun yhteydessä on tarkasteltu myös sääntelyratkaisua, jossa 15 vuotta täyttäneet alaikäiset voisivat vahvistaa sukupuolensa. Lakihankkeen yhteydessä on myös laadittu selvitys, jossa tarkastellaan erilaisia

¹⁴ Ks. Yogakartan 31. periaate; YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumaton asiantuntija 2021, "Reports on Gender: The Law of Inclusion & Practices of Exclusion"; PACE-päätöslauselma 2048 (2015), "Discrimination against transgender people in Europe", para. 6.2.1.; Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu 2014, "LGBTI children have the right to safety and equality"; EU komissio 2020, "Legal gender recognition in the EU: the journeys of trans people towards full equality"; Julkilausuma 16 toukokuuta 2017, "Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents"

¹⁵ HE 56/2001 vp.

¹⁶ HE 56/2001 vp.

¹⁷ Koulu 2022.

sääntelyvaihtoehtoja ja niiden vaikutuksia alaikäisten perus- ja ihmisoikeuksiin.¹⁸ Myös Ihmisoikeuskeskus on vuonna 2018 tehnyt selvityksen sukupuolen vahvistamisesta.¹⁹ Näiden pohjalta valiokunta voisi niin halutessaan vielä muuttaa hallituksen esitystä.

Sirpa Rautio
johtaja

Elsa Korkman
nuorempi asiantuntija

¹⁸ Sanna Koulou 2022, ”Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen”.

¹⁹ Ihmisoikeuskeskus 2018, ”Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen – Tilanne Suomessa ja lainsäädännön kehityslinjoja Euroopassa”.